

Henrik Hultman

Att använda och teoretisera tidigare forskning

ur boken

Bengt Larsson, Ylva Ulfsdotter Eriksson & Ola Agevall (red.)

Teoretiskt hantverk

Om teoretiserande i samhällsvetenskaplig forskning

Arkiv förlag 2025

FÖRSLAG PÅ KÄLLANGIVELSE:

Hultman, Henrik (2025) "Att använda och teoretisera tidigare forskning", i Bengt Larsson, Ylva Ulfsdotter Eriksson & Ola Agevall (red.), *Teoretiskt hantverk. Om teoretiserande i samhällsvetenskaplig forskning*, s. 97–117, Lund: Arkiv förlag, <https://doi.org/10.13068/9789179244033>.

Det här kapitlet ur en e-bok från Arkiv förlag distribueras fritt över internet genom *open access*. Titeln finns också tillgänglig i tryckt utgåva med ISBN: 978 91 7924 402 6.

Verket är upphovsskyddat enligt en upphovsrättslicens från Creative Commons: erkännande, icke-kommersiell, inga bearbetningar (CC BY-NC-ND), som medger icke-kommersiell användning och spridning i oförändrat skick så länge källan anges.

Arkiv förlag · arkiv@arkiv.nu · www.arkiv.nu

© Författarna och Arkiv förlag 2025

E-bokutgåva (PDF) 2025

Beständig länk: <https://doi.org/10.13068/9789179244033>

ISBN: 978 91 7924 403 3

Att använda och teoretisera tidigare forskning

HENRIK HULTMAN

Att göra en litteraturgenomgång och att relatera den till den egna studien är en återkommande uppgift för både studenter och forskare. Men exakt hur vi tar oss an den uppgiften, och hur vi hanterar de svårigheter och möjligheter den innebär, är inte givet. I textens första del diskuteras exempel på utmaningar och överväganden vi ställs inför i arbetet med litteraturgenomgången, men också förslag på förhållningssätt eller principer som kan vägleda oss i det arbetet. I textens andra del utkristalliseras förhållningssätten till tre strategier för att hantera och använda tidigare forskning på ett konstruktivt sätt i förhållande till den egna studien, oavsett om vi skriver en kandidatuppsats, en artikel eller en doktorsavhandling. Dessa strategier handlar om att göra litteraturgenomgången till en del av den kreativa forskningsprocessen och betrakta den tidigare forskningen som ett studieobjekt, som något att analysera, men också som något att hämta idéer och inspiration ifrån.

Tidigare forskning – svårigheter, överväganden, principer

Resonemanget i den här första delen tar sin utgångspunkt i mina erfarenheter som handledare och examinator på vår kandidatkurs i sociologi vid Linnéuniversitetet. Jag lyfter fram några återkommande svårigheter som studenterna ställs inför då de försöker förankra sina uppsatsprojekt i tidigare forskning. Även om jag i mina exempel och resonemang utgår från kandidatstudentens perspektiv

har flera av dem, vill jag påstå, mer allmängiltig relevans och tillämplighet. De berör överväganden som vi oavsett akademisk nivå behöver hantera då vi tar oss an uppgiften att göra en litteraturgenomgång. Att förväntningarna och kraven på *hur* vi löser den uppgiften ser olika ut, och att vissa aspekter av den kan framstå som svårare eller mer självskrivna än andra beroende på om vi är studenter, doktorander eller forskare, är en annan sak (som jag återkommer till i slutet av texten).

Att kombinera närhet och distans till tidigare forskning

Alla vetenskapliga studier måste förhålla sig till tidigare forskning inom området. Detta är en grundläggande akademisk princip och bygger på idén om vetenskap som ett kollektivt och kumulativt projekt (Swedberg 2022). Vi talar alltså här talar om den typ av litteraturgenomgång som görs inom ramen för – och vanligen som en introduktion och upptakt till – en egen empirisk undersökning, av vissa benämnt ”narrativ litteraturöversikt” (Bryman 2018; Andreasson & Johansson 2024).

Ibland framförs idén att vi behöver hålla viss distans till den tidigare forskningen, då den riskerar att hämma vår analytiska kreativitet (Swedberg 2014). Argumentet är att vi kan bli alltför påverkade av litteraturen och därmed osjälvständiga och icke-kreativa både i förhållande till den och i analysen av vårt eget empiriska material. Rennstam och Wästerfors (2015) diskuterar i ett annat men besläktat sammanhang detta som ”auktoritetsproblemet”. Det problemet handlar om att vi genom vår inläsning kan bli osäkra på om vi har något intressant att bidra med genom våra egna empiriska studier och att vi riskerar att fastna i ett slags underdånigt förhållningssätt till litteraturen.

Samtidigt är vi beroende av den tidigare forskningen. Den spelar på flera sätt en viktig roll för vår egen studie och våra analytiska förutsättningar (Swedberg 2022). Och vi förväntas *hur* som helst vara förtrogna med litteraturen och kunna motivera vår egen studie i relation till den. Swedberg ger oss mot den här bakgrunden det lite motsägelsefulla rådet att ”*både ha tillgång och distans*” till den tidigare forskningen (Swedberg 2014: 50). Hur detta ska gå till i praktiken är emellertid inte givet, och Swedberg ger oss inte så mycket vägledning just här.

Vi får däremot, som jag ser det, indirekt vägledning genom uppmaningen att teoretisera, att ägna oss åt ”teori som aktivitet” (Swedberg 2012, 2014, 2022) och rikta den aktiviteten mot litteraturen. Det innebär att vi närmar oss den tidigare forskningen som ett *studieobjekt i sig*, som något att analysera och utveckla idéer om. Litteraturgenomgången blir då inte bara en del av den kreativa forskningsprocessen, utan också föremål för den. Ett sådant perspektiv och tillvägagångssätt har, menar jag, potential att ge samtidigt tillgång och distans till tidigare forskning.

För vid eller för snäv utgångspunkt

En annan svårighet i arbetet med att göra en litteraturgenomgång är att det kan vara svårt att hitta eller avgöra vad som är relevant tidigare forskning. Det kan vara svårt att veta var man ska leta, eller också har man letat utan att tycka sig hitta något relevant. Delvis kan sådana problem hänga samman med att man har fel sök teknik, att man använder fel söktermer eller att man inte söker i rätt databaser och tidskrifter. Men delvis – och det är det jag fokuserar på här – kan de också hänga samman med att ämnet och det sätt på vilket forskningsfrågan är formulerad gör det svårt eller omöjligt att hitta tidigare forskning som är användbar i sammanhanget.

Det är inte ovanligt att vi har antingen en alldeles för vid eller en alltför snäv utgångspunkt då vi söker efter tidigare forskning (Andreasson & Johansson 2024). Risken med en mycket vid utgångspunkt är att träffytan blir alldeles för stor. Om vi till exempel ställer en allmän fråga om ”konsumtion”, ”ojämlikhet” eller ”segregation” blir mängden relevant tidigare forskning oöverskådlig. Risken med en mycket snäv utgångspunkt är att träffytan tvärtom blir mycket liten. En snävare utgångspunkt eller frågeställning är ofta bra på så vis att den ger en riktning för den empiriska studien, men det är inte säkert att den ger särskilt bra vägledning till relevant tidigare forskning. Det finns till exempel inget avgränsat forskningsfält om pizzabranschen, om gode män eller om nyblivna skogsägare i södra Sverige. Det kan finnas enstaka studier, ja, men knappast sammanhängande forskningsfält som går att sortera under de här specifika rubrikerna (jag återkommer längre fram till hur man relativt snabbt kan få en bild av hur ett visst forskningsfält ser ut). Det är alltså inte så att forskningsfältet alltid är givet och att vi enkelt kan peka ut

det på basis av ämnet och den preliminära forskningsfrågan. Men genom att vara kreativa med både forskningsfrågan och vårt sätt att rama in den kan vi få en mer strategisk och adekvat träffyta som hjälper oss att hitta fram till relevant och användbar litteratur.

*Svårigheter med att systematisera
och anknyta till tidigare forskning*

I uppsatser ser vi ibland att avsnittet om tidigare forskning skrivs fram som en uppräkningslista av en handfull studier enligt dispositionsprincipen ”en studie i taget”. Studierna kan framstå som relevanta, ytligt sett åtminstone, då det ofta finns en empirisk tematik som verkar ha med den aktuella studien att göra, men ofta saknas direkta resonemang om hur den egna studien anknyter till eller avser att bidra till den tidigare forskningen. De här båda sakerna – alltså frånvaron av en mer systematiserad genomgång eller analys av den tidigare forskningen och en utvecklad om inte obefintlig anknytningspunkt visavi den egna studien – brister ibland i kandidatuppsatserna.

Flera uppsatshandböcker framhåller behovet av att kunna bidra till litteraturen och lyfter fram den systematiska analysen av den samma som ett viktigt led i denna strävan (se t.ex. Creswell 2014). Mitt intryck är att många studenter har begripit den här principen och bygger in den som en retorisk figur i sina uppsatser. Man försäkrar läsaren att studien lämnar ett viktigt bidrag på det ena eller andra sättet, men då den systematiska analysen av tidigare forskning ofta saknas låter man sig som läsare inte alltid övertygas om bidragets värde.

”En studie i taget”-modellen avslöjar att skribenten inte har grepp om den tidigare forskningen *som fält*; inte känner till de *återkommande* frågor, empiriska teman, debatter, teorier och metoder som präglar det. Som jag återkommer till i slutet av texten är det olika hur bred och djuplodande den här förståelsen förväntas vara (och i vilken mån man förväntas lämna ett relevant bidrag till litteraturen) beroende på vilken typ av vetenskapligt arbete det handlar om. Kraven för en masteruppsats eller doktorsavhandling är betydligt högre ställda än för en kandidatuppsats. Men ett visst mått av systematisk analys av litteraturen behövs trots allt även i en kandidatuppsats, och en sådan behöver inte drivas särskilt långt eller vara

särskilt resurskrävande för att vara produktiv och användbar. Mer om det strax.

Referat- och resultatorienteringen

Det finns en tendens i kandidatuppsatserna att den tidigare forskningen a) refereras snarare än diskuteras eller problematiseras och att b) referaten fokuserar på de empiriska resultaten och forskningsens slutsatser. Det beskrivs vad de olika studierna kommit fram till, vilka empiriska mönster och variationer som uppmärksammas i litteraturen. Det är, vill jag påstå, mer sällsynt att andra delar av studierna berörs, till exempel forskningsfrågorna, teorierna, forskningsdesignen, metoderna för urval, datainsamlingen och analysen. Att lyfta fram empiriska rön och slutsatser är givetvis viktigt, men vi kan lära oss mycket och få inspiration till vår egen studie genom att samtidigt vara uppmärksamma på dessa andra delar. Och genom att inta ett mer aktivt och analyserande förhållningssätt, snarare än ett passivt och refererande dito, förbättrar vi också möjligheterna att föra en god argumentation kring hur den egna studien kan bygga vidare på den tidigare forskningen.

I kapitlet så här långt har jag tagit upp några av de utmaningar vi ställs inför i arbetet med litteraturgenomgången. Men jag har också antytt principiella lösningar och förhållningssätt varigenom de kan hanteras. I det följande utvecklar jag dessa till mer handgripliga strategier för hur vi kan närma oss och hantera den tidigare forskningen på ett konstruktivt sätt.

Strategier för att använda och teoretisera tidigare forskning

Strategierna skiljer sig åt men är också besläktade i sina utgångspunkter och utesluter inte på något sätt varandra. De är formulerade utifrån utgångspunkten att litteraturgenomgången bör skapa så gynnsamma förutsättningar som möjligt för forskningsprocessen och det övergripande målet med den egna studien. En annan gemensam utgångspunkt är att de bygger på ett liknande analytiskt perspektiv som gör litteraturen till ett studieobjekt. Ambitionen är att vi ska *göra något* med den tidigare forskningen, säga något *om* den, *använda* den till något och helst också *bidra till* den

(jfr Creswell 2014; Rienecker & Jørgensen 2008; Bryman 2018). Jag skiljer mellan tre strategier: 1) att tematisera tidigare forskning, 2) att låta sig inspireras av tidigare forskning (också från ”andra håll”) och 3) att problematisera och förklara tidigare forskning.

1. Att tematisera tidigare forskning

John W. Creswells (2014) kanske viktigaste synpunkt på det här området är att en bra forskningsöversikt inte bara refererar utan också systematiserar eller analyserar litteraturen. Ett av hans tips i det sammanhanget är att man kan rita en så kallad litteraturkarta. En sådan gör det enklare att anknyta den egna studien till den tidigare forskningen, det vill säga precisera hur studien förhåller sig till och utvecklar forskningen på området.

Litteraturkartan enligt Creswells förslag är helt enkelt en grafisk visualisering av hur olika studier både liknar varandra och skiljer sig åt inom ett visst område. I princip kan man, menar jag, se detta som en *tematisk analys* av litteraturen. Vi närmar oss litteraturen på ungefär samma sätt som då vi identifierar bärande teman i till exempel ett kvalitativt intervjumaterial (se Hiltunen & Marekovics kapitel i denna bok). Vilka mönster och variationer kännetecknar litteraturen? Hur kan den sorteras i olika teman? Tematiseringen handlar om att identifiera litteraturens centrala mönster och variationer och lägga en grund för hur vi anknyter vår egen studie till litteraturen (jfr Andreasson & Johansson 2024). Detta är ett sätt att undvika den ”en studie i taget”-modell som jag diskuterade ovan.

Creswell ger oss inte så mycket vägledning i hur vi mer konkret kan rita en litteraturkarta, utan nöjer sig med att säga att vi bör gå igenom litteraturen och söka efter olika huvudteman och underteman i forskningen. Vi behöver inte rita en karta enligt hans modell, men vi måste göra något slags tematisk analys av litteraturen. Det kan vi göra genom att ställa ett antal frågor, till exempel: Vilka är de återkommande frågor som ställs inom litteraturen? Hur ser en typisk studie ut och vilka resultat brukar lyftas fram? Går det att identifiera några läger eller återkommande debatter inom litteraturen? Genom att ställa och söka svar på den typen av frågor analyserar vi litteraturen, söker efter mönster i den.

Den här principiella modellen följde jag och Kajsa Johansson när vi skrev en översikt på temat skogsägarforskning (Hultman &

Johansson 2021). Vi ritade ingen karta rent grafiskt, men vi sökte efter mönster i litteraturen och benämnde dem. När vi fick uppdraget var vi nykomlingar på fältet, vi hade i princip ingen kännedom alls om den tidigare forskningen på området. Vi var faktiskt osäkra på om det fanns tidigare forskning om skogsägare som kunde identifieras som ett sammanhängande fält.

Vi lade upp arbetet i tre delvis överlappande steg. Det första handlade om att utröna om det fanns någon forskning om skogsägare över huvud taget. Vi gjorde en första bred sökning i universitetsbibliotekets gemensamma söktjänst, Onesearch. Där söker man samtidigt i de flesta av de databaser, inklusive alla tryckta källor, som finns tillgängliga genom biblioteket. Vi använde sökord som *forest owner*, *family forestry* och *small scale forestry*. Vi upptäckte att forskningen var förhållandevis omfattande och inledde med att snabbläsa titlar och abstracts i ett hundratal publikationer för att sedan sälla ut ett trettiotal av dessa för närmare läsning. Den läsningen gav oss nya sökord, till exempel den ofta förekommande akronymen NIPF (som står för *Non-Industrial Private Forest Owners*, ”enskilda skogsägare”), men också uppslag till intressanta referenser att spåra upp och tidskrifter att söka vidare i. En bra strategi var att ögna igenom litteraturlistor och hitta nya studier genom de artiklar och böcker vi kom över. Det andra steget gick ut på att följa de här spåren, att söka vidare i specifika tidskrifter och leta upp referenser vi hittat i vårt första urval. Sökarbetets tredje steg inföll längre fram i läsningen och systematiseringen av litteraturen. Då vi börjat få en bild av litteraturens mönster och konturer blev det viktigt att följa upp återkommande författarnamn och tongivande arbeten inom fältet. Vi började också mer aktivt söka efter tidigare gjorda genomgångar som ett sätt att jämföra och utveckla vår tematiska analys av litteraturen.

I vår läsning av litteraturen, och vårt sätt att tematisera den, fokuserade vi inte bara på resultaten eller de empiriska mönster och analyser som lyftes fram inom forskningen. Vi intresserade oss också för forskningens utgångspunkter, frågor och metoder. Utifrån vilka frågor och perspektiv studerades skogsägarna? I vilka dimensioner eller aspekter undersöktes de? Vi identifierade ett grundmönster och skilde mellan tre vanligt förekommande teman inom litteraturen. Det dominerande temat var skogsägares *värderingar, attityder och*

mål med sina skogar. Ett annat, mindre vanligt tema var skogsägares *beslut och handlingar*. Ett tredje handlade om skogsägargruppens *strukturella egenskaper och förändring över tid*.

Att identifiera sådana här mönster är inte bara en materialdriven eller induktiv process; som sociolog har man så klart stor nytta av sin allmänteoretiska verktygslåda som både direkt och indirekt kan underlätta analysen. I vårt fall, där vi närmade oss forskningen utifrån ett antal breda och explorativt ställda frågor, fungerade verktygslådan mer indirekt, i princip i linje med det som Karen O'Reilly (2012) benämner "s sofistikerad induktivism". Vi lät materialet "tala", men drog också nytta av våra allmänteoretiska kunskaper som vägledde oss då vi sökte svar på frågor om vilka aspekter av gruppen som hade undersökts inom forskningen (se även här Hiltunen & Marekovics kapitel).

Huvudpoängen här handlar dock om något enklare: i vår forskningsöversikt lät vi den tredelade tematiken strukturera vår beskrivning av litteraturen och lät den tjäna som en slags tematisk karta. De enskilda studierna diskuterades inte var för sig, utan som illustrativa exempel på temat i fråga.

Detta med tidigare gjorda forskningsöversikter är värt att stanna upp vid. Creswell (2014: 35) ger rådet att *börja* med att leta efter tidigare forskningsöversikter, särskilt om man är obekant med området. Detta är ett bra råd om vi har begränsat med tid och saknar kännedom om den tidigare forskningen. Översikter kan man söka efter i generella tidskrifter och avgränsa efter temat man är intresserad av i kombination med sökord som *research overview* eller liknande. Man hittar dem också i tidskrifter som är inriktade på just översikter (t.ex. *Annual Review of Sociology* 1975–) eller som större samlingsverk i "handboksformat" (t.ex. Vittuari m.fl. 2020). Doktorsavhandlingar och antologier inom det aktuella området brukar också vara bra källor, där man ofta finner hela kapitel som sammanfattar och diskuterar den tidigare forskningen.

Längre fram ska jag lyfta fram ett råd som strider mot Creswells: vi bör *inte* läsa tidigare forskningsöversikter, eller åtminstone inte använda dem på ett oreflekterat sätt, då detta kan leda till att vi reproducerar godtyckliga eller konventionella indelningsgrunder och försvåra en kreativ anknytning till och användning av tidigare forskning.

2. Att låta sig inspireras av tidigare forskning (också från "andra håll")

Creswell lägger stor vikt vid hur själva litteraturgenomgången motiverar den egna studien. Hela resonemanget inleds med en diskussion om att vi behöver hitta ett ämne och gärna också formulera detta ämne som en forskningsfråga *innan* vi börjar fundera över vilken litteratur vi ska ge oss i kast med. När vi väl landat i ett ämne som vi kan formulera en frågeställning kring bör vi, menar Creswell, fundera på inte bara om studien är praktiskt genomförbar, utan också hur den ska motiveras. En studie kan motiveras på olika sätt, men det viktigaste är hur den "bidrar till det gemensamma förrådet av vetenskaplig kunskap inom området" (Creswell 2014: 27).

Även om detta i princip är ett bra råd, finns det två problem. För det första är det svårt att på ett tidigt stadium av forskningsprocessen avgöra eller formulera idéer om hur den egna studien kan vara relevant eller lämna ett bidrag inom området. Givetvis är det bra, och i ansökningssammanhang ofta nödvändigt, att ha något slags idé om detta, men egentligen är det ju inte förrän vi närmar oss slutet av forskningsprocessen som vi kan formulera vad bidraget består i.

För det andra, och detta är viktigast för det jag vill säga här, riskerar det föreslagna arbetssättet att leda till en ganska tråkig och instrumentell läsning av den tidigare forskningen. Om det huvudsakliga syftet med vår inläsning är att "hitta en lucka", riskerar vi att underutnyttja litteraturen. När vi är nykomlingar på ett forskningsfält är det mer givande, intressant och lärorikt att ställa oss frågan vad vi kan *lära* oss av litteraturen, och vilken "draghjälp" den kan ge oss i vårt eget projekt, i stället för att fråga oss vad vi kan tillföra den.

Rienecker och Jørgensen (2008: 214) ger ett råd i linje med detta då de diskuterar problemformulering. Inledningsvis har vi kanske inte någon problemformulering, snarare ett ämne som intresserar oss, och då kan vi använda litteraturen för att få inspiration till hur problemet kan formuleras och närmare bestämt vad det kan formuleras om. Rienecker och Jørgensen (2008: 126) visar att ett "äkta problem" kan ringas in eller definieras på flera olika sätt, och i de flesta fall spelar vår inläsning en viktig roll. Ett äkta problem kan

definieras som en ”kunskapslucka”, men det kan också vara ”något som fältet inte är eller borde vara helt klart med”, ”något som ännu inte har analyserats med just denna detaljeringsgrad, utifrån just detta perspektiv” eller ”motsättningar som fortfarande kan diskuteras”. Problemformuleringar av det slaget bygger på god kunskap om den tidigare forskningen: om vilka debatter som har förts, vad man är överens om och vad det råder oenighet om, vilka slagsidor och betoningar som har funnits i teoretiskt och/eller metodologiskt hänseende och så vidare.

Självklart kan vi hämta inspiration även från andra delar av den tidigare forskningen. Som jag påpekat ovan är det vanligt och förstås viktigt att fokusera på den tidigare forskningens empiriska beskrivningar och analyser av fenomenet vi intresserar oss för. På så sätt lär vi oss mer om det som vår preliminära forskningsfråga handlar om. Vi får den kanske delvis besvarad, vi inser kanske att det finns sidor av fenomenet som är mer intressanta än vad vi först trott och så vidare. Men min poäng är att vi inte behöver nöja oss med detta, utan också kan hämta inspiration från problemformulering, teorianvändning och forskningsdesign. Detta är särskilt praktiskt om vi är nybörjare eller nykomlingar inom ett visst forskningsfält och själva planerar att genomföra en studie på området. Vi vänder oss till det vetenskapliga kunskapsfältet för att få något att utgå ifrån, för att få hjälp med att tänka, hjälp med att hitta frågor och begrepp, hjälp med argumenteringen för dem, inspiration till och stöd för ett visst tillvägagångssätt och så vidare (jfr Swedberg 2014, 2022). Jag menar inte att vi som nybörjare eller nykomlingar ska vara inriktade på att kopiera tidigare studier. Vi ska hämta inspiration, stöd och idéer från dem, men också sträva efter att utveckla dem.

Ett annat sätt att hämta inspiration från den tidigare forskningen är att vidga eller problematisera vad som egentligen är relevant tidigare forskning. Genom att kombinera olika forskningsfält eller hämta inspiration från andra slags studier än de som typiskt förekommer inom det vi identifierat som vårt huvudsakliga forskningsfält kan vi både använda tidigare forskning och utveckla den på ett kreativt sätt (jfr Abbott 2004; Alvesson & Sandberg 2020).

Min avhandling om pizzabranschen kan räknas till forskningen om utrikes föddas företagande (Hultman 2013). I det internatio-

nella sammanhanget går forskningsfältet under benämningar som *immigrant entrepreneurship*, *immigrant small business research* eller *ethnic business* (hädanefters ISBR-litteraturen). Det är ett väletablerat forskningsfält som går tillbaka till början av 1970-talet. Idén om att studera pizzabranschen, och studiens hela grunduppläggning, fick jag emellertid från ett helt annat håll, och den utvecklades innan jag läst in mig på ISBR-litteraturen. Inspirationen kom från den franske sociologen Daniel Bertaux och hans studier av den småskaliga bageribranschen i Frankrike (Bertaux & Bertaux-Wiame 1981a). Den nyssnämnda studien kom att tjäna som inspiration och ett slags mönster för min egen. Både forskningsfrågorna och det metodologiska angreppssättet i avhandlingen är starkt influerade av bagarstudien och livsberättelsen som metod (Bertaux & Bertaux-Wiame 1981b; Bertaux & Kohli 1984; Bertaux 1981, 1991, 1997).

Det finns många skillnader mellan den franska bageribranschen och pizzabranschen i Sverige, men det finns också vissa uppenbara paralleller. En sådan är att branscherna består av mycket små och oberoende företag. De representerar en företagstyp och ett produktions sätt som ur ett historiskt utvecklingsperspektiv är otidsenliga och udda. Bertaux studie, liksom min egen, kan räknas till den forskning som ser den fortsatta förekomsten av detta produktions sätt som ett förklaringskrävande fenomen (jfr Bechhofer & Elliot 1981; Arum & Müller 2004).

Då jag hämtade inspiration från ett närliggande men annorlunda litteratursammanhang formades min studie av perspektiv som skilde sig från ISBR-litteraturen. Bertaux studie tjänade framför allt som inspirationskälla och var inget jag vidareutvecklade eller problematiserade i någon större utsträckning. Jag lånade i stället friskt några centrala begrepp (social värld, livsbana) liksom en stomme för metoden, men även mina forskningsfrågor var djupt präglade av Bertaux sociologi. Varken de analytiska begreppen eller undersökningens uppläggning är typiska eller återkommande inom ISBR-litteraturen. Här brukar i stället anläggas ett komparativt perspektiv där företagandet bland olika minoritetsgrupper och/eller grupper på olika platser jämförs (Hultman 2013; Kloosterman & Rath 2003).

En av huvudpoängerna hos Alvesson och Sandberg (2020) är att vi inte bör ta gränserna för ett forskningsfält för givna. De menar att

många översiktsartiklar ändå gör det och att detta är problematiskt. De etiketter som används för att markera ett "givet" forskningsfält undanskymmer att fältet är mer komplext och tvetydigt än översiktterna ger intryck av. Vid närmare granskning finns det ofta påfallande likheter mellan forskningsfält (och behandlade fenomen) som beskrivs som olika. De pekar också på att gränserna kring ett visst forskningsfält, det vill säga vilka studier som anses höra till fältet och vilka som faller utanför, styrs mycket av det "akademiska modets växlingar och publiceringsmöjligheter" (Alvesson & Sandberg 2020: 1292). Det är alltså stor risk för att studier som *skulle kunna* vara relevanta inte tas med, samtidigt som de studier som anses höra till fältet *inte nödvändigtvis* är de enda eller de bästa exponenterna för detsamma. Alvesson och Sandberg ger därför rådet att läsa bredare och söka efter litteratur som indirekt berör eller tangerar det givna forskningsfältet och det fenomen vi intresserar oss för. Detta kan verka strida mot Creswells (2014) råd att läsa andra översiktsarbeten. Genom att ta del av dem, och låta dem prägla vår uppfattning om vad som är "relevant forskning", riskerar vi att låsa in oss till en tidigare forskning som inte alltid är den enda eller den bästa, åtminstone inte sett till våra syften och intressen.

Ibland blir vi tvungna att läsa bredare för att över huvud taget hitta ett forskningsfält. Den situationen kan vi befinna oss i om vi formulerat en forskningsfråga som är knuten till en avgränsad empirisk kontext, där varken frågan eller den empiriska kontexten utan vidare kan länkas till en viss litteratur. Detta är också ett sätt för oss att göra vår fråga till ett *fall* av något (Ragin 1992), eller att kategorisera den empiriska kontext vi intresserar oss för på ett mer generellt och teoretiskt relevant sätt. Det fanns inget forskningsfält om pizzabranschen. Det fanns enstaka matvetnologiska och historiska studier, men inget sammanhängande fält. Det mest närliggande var just ISBR-litteraturen. Det vill säga: jag kunde se min empiriska kontext som ett fall av invandrades företagande och skikttningsprocesser i småföretagssektorn.

Ett annat exempel är en av mina studenter, som i sitt uppsatsprojekt undersökte relationen mellan gode män och deras klienter (Suncevska 2018). Studenten var frustrerad över svårigheten att hitta tidigare forskning om just denna relation och dess regelverk. En mer avgränsad och ihärdig sökning hade kanske gett andra

resultat, men det visade sig enklare och mer teoretiskt givande att undersöka liknande roller och relationer. Studenten upptäckte att rollen som god man liknar socialsekreterarens, för vilken det var betydligt lättare att hitta tidigare forskning. Detta gav inte bara en förankring i tidigare forskning, utan hjälpte också studenten att göra en intressant analys av sitt studerade fall.

3. Att problematisera och förklara tidigare forskning

Vi kan driva analysen av den tidigare forskningen olika långt. Vi kan stanna vid en tematisk analys där vi nöjer oss med att identifiera några av litteraturens övergripande mönster. Ofta är detta fullt tillräckligt, särskilt i en kandidatuppsats, men vi kan också driva analysen vidare och försöka *förklara* de mönster som präglar litteraturen. Detta kan ge oss fler möjligheter att säga något intressant om den tidigare forskningen, men det kan också göra det lättare för oss att lämna ett relevant bidrag till den. Vidare kan en sådan analys – och *distansen* den ger oss – hjälpa oss med argumentationen för vårt eget studieobjekt och vårt sätt att analytiskt närma oss den, särskilt om den tidigare forskningen på området svårligen låter sig användas på det sättet.

Det är nämligen inte alls säkert att vi får ”draghjälp” av litteraturen. Det kan till och med vara tvärtom, det vill säga att den gör det svårare för oss att motivera och utveckla vår studie (jfr Alvesson & Sandberg 2020). I ett sådant läge behöver vi distansera eller frigöra oss från litteraturen, och här menar jag att analysen av den samma spelar en viktig roll. För att kunna distansera oss från litteraturen behöver vi förstå och förklara den. Viktigt att påpeka är att ”frigörelsen” inte innebär att vi lämnar litteraturen därhän, att vi låter bli att anknyta till den i vår egen studie och text. Vi måste anknyta till den om vi vill att vår egen studie ska räknas som en del av forskningsfältet, och vi behöver då argument för att vi *inte* använder eller låter oss inspireras av fältets gängse perspektiv och metoder. Vår analys av litteraturen hjälper oss med dessa argument. Låt mig ge ett exempel.

I början av mitt avhandlingsprojekt (Hultman 2013) sökte jag efter relevant litteratur, och i linje med resonemanget ovan (strategi 2) vände jag mig till den tidigare forskningen för att hitta stöd och inspiration, något att utgå från för att motivera och underbygga

min studie om pizzabranschen. Men det var svårt att hitta sådant stöd, åtminstone i den svenska forskningen på området. Tvärtom använde litteraturen uppmärksamheten från vad jag såg som en av de sociologiskt intressanta aspekterna av invandrades företagande, nämligen koncentrationen eller överrepresentationen i branscher som restaurang, taxi och hårvård (Klinthäll & Urban 2010). Inledningsvis förväntade jag mig finna forskning om "typiska" invandrarbranscher, som till exempel pizzabranschen. Det stod emellertid snart klart att hänvisningar till sådana exempel var ganska sällsynta, så även empiriska studier av dem. Initialt var detta något som förbryllade mig. Varför var det svårt att hitta monografier, artiklar eller andra publikationer som fokuserade på taxibranschen, invandrare som drev gatukök, var frisörer eller drev små närbutiker? Och varför hade inte pizzarestauratören, som inte minst i Sverige utgör själva sinnebilden för invandrarföretagaren, uppmärksammats i några vetenskapliga studier?

Jag formulerar alltså en forskningsfråga *om* själva litteraturen, jag pekar ut något förklaringskrävande i den. På det sättet gör jag litteraturen till ett studieobjekt i sig; jag fokuserar på de bakomliggande utgångspunkter och intressen som vägleder forskningen. Med inspiration från Burawoy (2007) ställer jag två analytiska frågor angående litteraturen. Den första handlar om *vilka* kunskapen riktar sig till. Vilken är publiken eller vilka är avnämarna? Rör det sig om kunskap som efterfrågas, initieras och används inom vetenskapligt eller rör det sig om kunskap som efterfrågas, initieras och används av myndigheter, företag och andra organisationer i den "praktiska världen"? Den andra frågan handlar om *vad* kunskapen används till och vilken karaktär den har med tanke på det syftet. Är den "instrumentell" i den meningen att den utgår ifrån och underordnar sig etablerade politiska eller vetenskapliga perspektiv och tankesystem? Eller är den i stället "reflexiv" på det sättet att den tvärtom sätter i fråga dessa perspektiv och gör dem till föremål för kritik?

Mycket av den svenska litteraturen på området var, åtminstone då, mycket tydligt policyorienterad och utgick på det ena eller andra sättet från de politiska förhoppningar som under 1990-talet knöts till entreprenörskap som lösning på politiska och sociala problem såsom arbetslöshet, segregation och låg tillväxt (Armstrong 2005).

Här ligger en viktig förklaring till vilka exempel på invandrades företagande som blir intressanta och vilka som inte blir det. Utifrån de politiska förhoppningarna blir det intressant med ”goda exempel” på att policyn fungerar eller kunskap om hur man kan få den att fungera bättre. Exempelen bör visa att företagandet tjänar som lösning på arbetslöshet, utanförskap, segregation och så vidare. Därmed blir det rationellt att lyfta fram branschvariationen snarare än branschkoncentrationen och exempel på framgångsrika tillväxtföretag snarare än små levebrödsföretag. Koncentrationen av invandrarers företagande i vissa lågtröskelbranscher, där företagandet präglas av hård konkurrens och dålig lönsamhet, illustrerar de politiska *farhågorna* snarare än de politiska förhoppningarna.

I den policyorienterade litteraturen – som jag menar har två sidor: en *policykritisk* och en *policyunderstödjande* – fungerar dylika branscher snarast som ”dåliga exempel”. Som sådana brukar de antingen undvikas (inom den policyunderstödjande forskningen) eller tjäna som varnande exempel på att policyn är missriktad (inom den policykritiska forskningen).¹

Stora delar av den svenska litteraturen gav mig alltså ingen draghjälp; det var svårt att utifrån den motivera och designa en sociologisk studie av pizzabranschen. De motiv och perspektiv som låg närmast till hands fanns inom den policykritiska forskningen, där den här typen av branscher ändå på något sätt uppmärksammades. Men de perspektiven byggde på att jag närmade mig branschen som ”dåligt exempel” eller ”eländesbransch”, och de utgångspunkterna kändes vetenskapligt tvivelaktiga och ointressanta. Vissa andra studier inom internationell ISBR-forskning, men också mina teoretiska nyckelbegrepp (som jag alltså hämtade från helt andra håll), var mer intressanta och användbara i dessa avseenden.

Alvesson och Sandberg (2020: 1293) menar att vi inte bör närma oss den tidigare forskningen med ambitionen att identifiera vilka ”pusselbitar” som saknas; vi bör i stället närma oss den på ett problematiserande eller analytiskt sätt. De är kritiska till pusselmetaforen och det kumulativa perspektiv på vetenskap som ofta tas för givet i översiktsarbeten och vid gruppering av olika forskningsfält.

1. För en mer utförlig redogörelse av den här analysen av ISBR-litteraturen, se Hultman (2013).

De menar att många studier är så pass bundna vid sina respektive paradigm och utgångspunkter att de inte går att jämföra, vilket försvårar eller omöjliggör tanken om ackumulation. Oavsett hur vi ställer oss i den större frågan, ser jag deras förslag om en mer problematiserande läsning och analys av den tidigare forskningen som fruktbart. I stället för en övergripande läsning av ett stort antal texter – vilket brukar ses som idealet för konventionella översikter – argumenterar de för en mer problematiserande eller analyserande läsning av ett mindre antal texter. Fokus för denna läsning bör bland annat vara ”den etablerade litteraturens bakomliggande antaganden och förgivettagna idéer” (Alvesson & Sandberg 2020: 1299). Forskning vägleds av utgångspunkter och antaganden som sällan uttalas vare sig i de enskilda studierna eller i översiktsarbetena. Att så är fallet hänger bland annat ihop med att utgångspunkterna är svåra att frilägga och att ”författarna till översiktsarbetena vanligtvis delar världsåskådning med den litteratur de skriver om” (Alvesson & Sandberg 2020: 1299). Enligt författarna ska vi därför inte okritiskt anamma beskrivningarna och indelningsgrunderna i tidigare gjorda litteraturöversikter, utan tvärtom ställa frågor om dem.

Som jag visat ovan kan det finnas behov av att identifiera och förklara de implicita utgångspunkter som strukturerar litteraturen. Med en sådan förklaring blir det lättare för oss att få *distans* till litteraturen, så att vi kan närma oss vårt studieobjekt på ett öppnare och analytiskt mer flexibelt sätt. Vi blir friare att utforma våra egna frågor, utgångspunkter och perspektiv, oberoende av den gängse litteraturen, med tanke på vad *vi* ser som intressant med fenomenet eller det aktuella ämnet. En del av detta är att vi då också lättare kan utgå från och hitta kreativa anknytningspunkter till *andra* forskningsfält och teorier, som vid första anblicken inte verkar ha med vårt ämne att göra, men som vid närmare betraktande kan visa sig mer fruktbara och intressanta.

Tidigare forskning i olika akademiska sammanhang

I inledningen påpekade jag att förväntningarna på hur vi ska ta oss an uppgiften med litteraturgenomgången ser olika ut beroende på var i det akademiska systemet vi befinner oss. Även om det finns principiella likheter i fråga om både utmaningarna med en översikt och funktionerna hos den, är det skillnad mellan att göra en översikt i en kandidatuppsats och att göra det i en doktorsavhandling. Detta kan man se rent kvantitativa uttryck för: i en kandidatuppsats upptar avsnittet tidigare forskning kanske bara ett par sidor, medan det i en doktorsavhandling brukar utgöra ett eget (ofta omfattande) kapitel.

I högskoleförordningen (SFS 1993:100, bilaga 2) betonas att forskningsområdet är en viktig grund för examensarbeten, med ökande krav på kunskap, förståelse och självständighet ju högre upp i systemet vi kommer. För kandidatexamen ska studenten uppvisa kunskap om "områdets vetenskapliga grund, tillämpliga metoder inom området, samt orientering om aktuella forskningsfrågor". Studenten ska också "visa förmåga att söka, samla, värdera och kritiskt tolka relevant information". Detta kan tolkas så att studenten ska känna till vissa huvuddrag inom forskningsområdet och ha förmåga att kritiskt diskutera tidigare forskning. Värt att notera är att det *inte* finns några skrivningar om att studenten ska bidra till kunskapsutvecklingen, identifiera och fylla luckor i litteraturen eller liknande. För magisterexamen skärps kraven: studenten ska ha både överblick och fördjupade kunskaper om området liksom "insikt i aktuellt forsknings- och utvecklingsarbete", men också förmåga att "integrera kunskap". Här betonas kravet att studenten ska ha fördjupade kunskaper om aktuell forskning och kunna använda och relatera dessa till det egna arbetet. För masterexamen höjs nivån ytterligare med krav på "brett kunnande" och "väsentligt fördjupade kunskaper" samt (och här kommer det) förmåga att "bidra till kunskapsutvecklingen". För doktorsexamen ska doktoranden uppvisa "systematisk förståelse" av forskningsområdet och djup specialistkunskap, kunna "kritiskt, självständigt och kreativt" bedriva forskning samt också kunna "granska och värdera sådant arbete". Dessutom ska doktoranden genom sin avhandling

”identifiera behov av ytterligare kunskap” och ”väsentligt bidra till kunskapsutvecklingen”.

Det finns alltså både gemensamma drag hos kravnivåerna och skiljelinjer mellan dem. De tre strategier eller tillvägagångssätt jag diskuterat ovan kan betraktas som olika tillämpliga beroende på nivå. I en kandidatuppsats är det förmodligen både överdrivet sett till målen och praktiskt svårt att följa tillvägagångssätt tre (att problematisera och förklara tidigare forskning). Här ligger det i stället närmare till hands att göra en tematisering av litteraturen, att identifiera några övergripande mönster i den.

Men jag vill samtidigt poängtera att strategierna kan användas på olika sätt eller i olika ”skala”. Jag menar att de har en generell tillämplighet oavsett om vi skriver en kandidatuppsats, en doktorsavhandling eller en vetenskaplig artikel. I en kandidatuppsats varken kan eller behöver man gå hela vägen med en fullskalig analys enligt tillvägagångssätt 3. Men som kandidatstudent kommer man långt med den typ av problematiserande läsning som Alvesson och Sandberg (2020) förordar. Man kan göra den genom att ställa frågor till litteraturen, till exempel: ”Varför studeras just den här typen av exempel?”, ”Varför tenderar forskningsfrågorna att se ut på det här sättet?”, ”Vem har intresse av den här typen av kunskap, hur är den tänkt att användas och av vilka?” I kandidatuppsatsen behöver frågorna inte nödvändigtvis besvaras, men de kan ligga till grund för en kritisk diskussion av litteraturen. De andra strategierna kan på motsvarande sätt tillämpas i begränsad eller mer utbyggd form.

Avslutning

I den här texten har jag försökt att visa på några olika sätt att göra en litteraturgenomgång och hantera de svårigheter och utnyttja de möjligheter som den innebär. Låt mig avslutningsvis summera hur de tre strategierna förhåller sig till de svårigheter jag diskuterade inledningsvis och hur de kan användas för att hantera dem.

Utgångspunkten för mina förslag är, liksom hos flera av de källor jag diskuterar i texten, att vi ska göra något med den tidigare forskningen, säga något om den, använda den till något och helst också bidra till den. Detta innebär att vi bör inta ett aktivt och analyserande förhållningssätt visavi den tidigare forskningen och

se litteraturgenomgången inte bara som en del av vår forskningsprocess, utan också som ett objekt för den. Jag menar att detta är ett sätt att *kombinera den närhet och distans* Swedberg (2014) argumenterar för. Ibland är det helt avgörande att vi frigör oss från den tidigare forskningen inom ett visst område eller fält för att hitta fram till annan forskning som ger oss bättre analytisk draghjälp med tanke på våra intressen. Att problematisera och förklara tidigare forskning (strategi 3) är ett sätt att skapa distans och samtidigt att skapa förutsättningar för nya litterära förankringar.

Det är inte optimalt att göra litteraturgenomgången på ett ensidigt *referat- och resultatorienterat sätt* och med fokus på att hitta en "lucka", även om anslaget är både vanligt och vällovligt. Särskilt om vi är nybörjare på ett fält är det åtminstone initialt bättre att försöka hämta inspiration från den tidigare forskningen (strategi 2) och ägna minst lika stor uppmärksamhet åt forskningsfrågorna, teorierna och metoderna som åt de empiriska resultaten.

Att tematisera litteraturen (strategi 1) är standardlösningen för att undvika "en studie i taget"-modellen och för att *systematisera och anknyta till litteraturen som fält*. Svårigheten att hitta en balans mellan en *alltför snäv och en alltför vid utgångspunkt* eller att undvika bådadera handlar mycket om hur vi (om)formulerar forskningsfrågan och hur vi ringar in fenomenet vi intresserar oss för. Men det handlar samtidigt om att vara öppen för att hämta inspiration från forskningsfält (strategi 2) som ytligt sett inte har med vår preliminära fråga att göra. Genom att göra vår fråga mindre snäv eller mindre vid och samtidigt söka efter litteratur enligt samma princip får vi inte bara en mer adekvat träffyta i litteratursökandet, utan vi lägger potentiellt också en grund för en teoretiskt intressant analys av vårt fall.

Litteratur

- Abbott, Andrew Delano (2004) *Methods of Discovery. Heuristics for the Social Sciences*. New York: Norton.
- Alvesson, Mats & Jörgen Sandberg (2020) "The Problematising Review. A Counterpoint to Elsbach and Van Knippenberg's Argument for Integrative Reviews", *Journal of Management Studies* 57(6): 1290–1304.
- Andreasson, Jesper & Thomas Johansson (2024) *Handbok för uppsatsskrivande. Att genomföra en kvalitativ undersökning och presentera sina resultat*. Lund: Studentlitteratur.

- Armstrong, Peter (2005) *Critique of Entrepreneurship. People and Policy*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Arum, Richard & Walter Müller (2004) "The Reemergence of Self-Employment. Comparative Findings and Empirical Propositions", i Richard Arum & Walter Müller (red.), *The Reemergence of Self-Employment. A Comparative Study of Self-Employment Dynamics and Social Inequality*. Princeton: Princeton University Press.
- Bechhofer, Frank & Brian Elliott (red.) (1981) *The Petite Bourgeoisie. Comparative Studies of the Uneasy Stratum*. London: Macmillan.
- Bertaux, Daniel (1981) "From the Life-History Approach to the Transformation of Sociological Practice", i Daniel Bertaux (red.), *Biography and Society. The Life History Approach in the Social Sciences*. Beverly Hills: Sage.
- Bertaux, Daniel (1991) "From Methodological Monopoly to Pluralism in the Sociology of Social Mobility", i Shirley Dex (red.), *Life and Work History Analyses. Qualitative and Quantitative Developments*. London: Routledge.
- Bertaux, Daniel (1997) *Les récits de vie. Perspective ethnosociologique*. Paris: Nathan.
- Bertaux, Daniel & Isabelle Bertaux-Wiame (1981a) "Life Stories in the Bakers' Trade", i Daniel Bertaux (red.), *Biography and Society. The Life History Approach in the Social Sciences*. Beverly Hills: Sage.
- Bertaux, Daniel & Isabelle Bertaux-Wiame (1981b) "Artisanal Bakery in France. How it Lives and Why it Survives", i Frank Bechhofer & Brian Elliott (red.), *The Petite Bourgeoisie. Comparative Studies of the Uneasy Stratum*. London: Macmillan.
- Bertaux, Daniel & Martin Kohli (1984) "The Life Story Approach: a Continental View", *Annual Review of Sociology* 10(1): 215–237.
- Bryman, Alan (2018) *Samhällsvetenskapliga metoder, tredje upplagan*. Stockholm: Liber.
- Burawoy, Michael (2007) "For Public Sociology", i Dan Clawson m.fl. (red.), *Public Sociology. Fifteen Eminent Sociologists Debate Politics & The Profession in the Twenty-First Century*. Berkeley: University of California Press.
- Creswell, John W. (2014) *Research Design. Qualitative, Quantitative, and Mixed Methods Approaches, fjärde upplagan*. Los Angeles: Sage.
- Hultman, Henrik (2013) *Liv och arbete i pizzabranschen*. Lund: Arkiv förlag.
- Hultman, Henrik & Kajsa Johansson (2021) "Skogsägarna, politiken och vetenskapen – en forskningsöversikt." *Working Papers in Sociology: Linnaeus University* 2021:1.
- Klinthäll, Martin & Susanne Urban (2010) "Kartläggning av företagande bland personer med utländsk bakgrund i Sverige", i Åsa-Karin Engstrand (red.), *Möjligheternas marknad. En antologi om företagare med utländsk bakgrund*. Stockholm: Tillväxtverket.
- Kloosterman, Robert & Johann C. Rath (red.) (2003) *Immigrant Entrepreneurs. Venturing Abroad in the Age of Globalization*. New York: Berg.
- O'Reilly, Karen (2012) *Ethnographic Methods, andra upplagan*. Oxfordshire: Routledge.
- Ragin, Charles C. (1992) "'Casing' and the Process of Social Inquiry", i Charles C. Ragin & Howard S. Becker (red.), *What is a Case? Exploring the Foundations of Social Inquiry*. Cambridge: Cambridge University Press.

ATT ANVÄNDA OCH TEORETISERA TIDIGARE FORSKNING

- Rennstam, Jens & David Wästerfors (2015) *Från stoff till studie. Om analysarbete i kvalitativ forskning*. Lund: Studentlitteratur.
- Rienecker, Lotte & Peter Stray Jørgensen (2008) *Att skriva en bra uppsats*, andra reviderade och uppdaterade upplagan. Malmö: Liber.
- SFS 1993:100. Högskoleförordningen. Stockholm: Utbildningsdepartementet.
- Suncevska, Sandra (2018) "Det måste ju vara hjärtat i botten." *En kvalitativ studie om hur gode män för ensamkommande barn presenterar sig själva och sin roll*. Kandidatuppsats, Linnéuniversitetet.
- Swedberg, Richard (2012) "Theorizing in Sociology and Social Science: Turning to the Context of Discovery." *Theory and Society* 41(1): 1–40.
- Swedberg, Richard (2014) *The Art of Social Theory*. Princeton: Princeton University Press.
- Swedberg, Richard (2022) "Theory as Text or Theory as Activities?" *Sociologisk Forskning* 59(1–2): 5–30.
- Vittuari, Matteo, John F. Devlin, Marco Pagani & Thomas G. Johnson (red.) (2020) *The Routledge Handbook of Comparative Rural Policy*. Abingdon: Routledge.

